

Agnieszka Nowakowska

Zakorzenie Tatarów polskich. Granice kultur w wymiarach Schwartza

Podstawowym założeniem psychologii międzykulturowej jest dostrzeżenie zróżnicowań zakresu psychologicznych zmiennych i zachowań w efekcie kulturowego uwarunkowania. Uniwersalistyczne ujęcie badań społecznych z zasady odrzucało istnienie różnic spowodowanych kulturą, gdyż większość z nich wykonywana była na względnie homogenicznych grupach, których wyniki były generalizowane na ogół populacji. Wywodzące się z antropologii podejście relatywistyczne, odrzucając postawę etnocentryzmu w badaniach naukowych, zapoczątkowało rozwój psychologii międzykulturowej. Jej podstawowym celem jest odkrycie wewnętrznej logiki każdej kultury, tworzącej własny subiektywny kontekst, wpływający na zachowanie i funkcjonowanie psychologiczne człowieka¹. Świadomość istnienia różnic stawia przed trudnym zagadnieniem ich konkretyzacji. Badacze rozpoczęli porównania na wymiarach wartości, które uznano za centralne atrybuty kultury². Wartości rozumiane jako priorytety życiowe (naczelne zasady) sterują motywacją ludzi oraz są centralnymi elementami kultury. Różnią się pod względem swojej ważności: na poziomie jednostkowym motywują działania jednostkowe, a na poziomie kulturowym charakteryzują zbiorowe zaprogramowanie umysłu³, wspólne rozumienie i przestrzeganie własnych norm, których istnienie uznawane jest przez członków

---

¹ H. C. Triandis, *Psychologia międzykulturowa: rozwój i dokonania*, „Przeгляд Psychologiczny”, 1991, 34 (1), s. 9-22.

² P. B. Smith, M. H. Bond, *Social Psychology Across Cultures*, 2nd ed., London 1998, p. 38-69.

³ G. Hofstede, *Kultury i organizacje*, Warszawa 2000, s. 38.

konkretnej kultury za słuszne i oczywiste. Wartości kulturowe służą ocenie, które zachowania są akceptowalne, a które wybory życiowe usprawiedliwione; skupione są wokół podstawowych kwestii i problemów, z którymi styka się społeczeństwo na drodze regulowania swojej aktywności. Społeczeństwa i grupy kulturowe można zapewne porównywać według setek różnych istniejących wartości. Niektóre są relewantne dla wszystkich społeczeństw, a inne specyficzne tylko dla konkretnych obszarów kulturowych. Pierwszego najszerzego porównania kultur narodowych dokonał holenderski psycholog społeczny Geert Hofstede⁴, przeprowadzając swoje badania w ponad 50 krajach.

Siedem wymiarów wartości kulturowych – Shalom H. Schwartz

Kolejną istotną koncepcję międzykulturowych badań porównawczych stworzył izraelski psycholog, Shalom H. Schwartz, na podstawie analizy wartości poziomu indywidualnego (10 podstawowych wartości wyższego rzędu) na poziomie kulturowym w ponad 60 krajach. Skonstruował siedem wymiarów kulturowych⁵ dotyczących trzech istotnych, uniwersalnych kwestii społecznych:

1. Relacji między jednostką a grupą: w jakim stopniu jednostka jest autonomiczna lub zakorzeniona w grupie i jak ważna dla jednostek jest grupowa przynależność?

2. Podtrzymywania istniejącego porządku społecznego: jaki jest stosunek do bogactwa innych i nierówności społecznych? (struktura społeczna wertykalna czy horyzontalna)

3. Roli człowieka w środowisku naturalnym i świecie: czy preferowana jest postawa ludzkiej eksplorującej dominacji (panowania) wobec natury czy harmonii z naturą?

Wymiary kultur:

Ad. 1. Egalitaryzm

W kulturach *Egalitaryzmu* podkreślana jest równościowa struktura społeczna i uznawanie wszystkich jako moralnie równych. Podkreśla-

⁴ G. Hofstede, *Culture's consequences: International differences in work-related values*, Beverly Hills CA, 1980.

⁵ S. H. Schwartz, *Mapping and Interpreting Cultural Differences around the World*, [in:] *Comparing Cultures, Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, H. Vinken, J. Soeters, P. Ester (eds.), Leiden, The Netherlands, 2003, p. 48; S. H. Schwartz, *Values priorities and behavior: Applying of theory of integrated value systems*, [in:] *The psychology of values: The Ontario symposium*, C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (eds.), Vol. 8, Hillsdale, NJ, 1996.

na jest odpowiedzialność jednostek do powstrzymywania swoich egoistycznych korzyści dla dobra spraw wyższych i konieczność wzajemnej współpracy i społecznej odpowiedzialności. Najważniejsze wartości **Egalitaryzmu**: sprawiedliwość społeczna, równość, uczynność, lojalność, odpowiedzialność.

Hierarchiczność

Kultury o wysokiej **Hierarchiczności** podkreślają odpowiedzialność człowieka do wypełniania przypisanej mu roli w hierarchii celem utrzymania systemu struktury społecznej. Uznają nierówny podział władzy, ról i zasobów. Kulturowane są wzajemne zobowiązania i przestrzegane reguły związane z pełnionymi rolami społecznymi. Za ważne wartości uznaje się zamożność, pozycję społeczną, władzę ale także skromność.

Ad. 2. Autonomia Afektywna

Kultury **Autonomii (niezależności) afektywnej** kreują autonomiczne jednostki, odnajdujące sens w swojej wyjątkowości. Zachęca się do osiągnięcia emocjonujących doświadczeń życiowych, podkreśla słuszność kierowania się własnymi uczuciami i wewnętrznymi motywami w poszukiwaniu nowych doznań.

- **Autonomia Intelktualna**

W kulturach **Autonomii Intelktualnej** jednostki dążą do niezależnego realizowania swoich idei, kierowania się swoimi własnymi przekonaniami i uważają za słuszne rozwijanie wyjątkowych umiejętności, preferencji i nowych sposobów myślenia.

- **Zakorzenie (Konserwatyzm)**

Jednostka w kulturze **Zakorzonej** jest członkiem szerszej wspólnoty i odnajduje sens życia poprzez identyfikację z grupą, uczestniczenie we wspólnym życiu grupy i realizowaniu wspólnych celów. Stara się unikać działań szkodzących tradycyjnemu porządkowi i naruszających solidarność wewnątrzgrupową. Istotną sprawą jest kultywowanie i poszanowanie tradycji, szacunek do starszych, umiarkowanie swoich pragnień, dbałość o opinię, posłuszeństwo i czystość moralna.

- **Mistrzostwo**

Kultury **Mistrzowskie** podkreślają aktywne zmienianie naturalnego i społecznego środowiska, sprawowanie kontroli, eksploatację i ujarzmianie świata. Uznają, że człowiek powinien śmiało stawiać czoła wyzwaniom, realizować swoje cele i ambitne plany.

- **Harmonia**

W kulturach **Harmonii** ważne jest harmonijne dostosowywanie się do społecznego i naturalnego środowiska, życie w zgodzie z ludźmi i naturą, trwanie w pokoju ze świadomością konieczności ochrony środowiska naturalnego zamiast jego eksploatacji.

Shalom H. Schwartz dokonał wielu implikacji wymiarów wartości kulturowych, m.in. norm, celów i relacji związanych z pracą w społeczeństwach badanych krajów⁶. Stwierdził, że w krajach o wysokim poziomie

---

⁶ S. H. Schwartz, *A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. Applied Psychology*, „An International Review”, 1999, 48 (1), p. 23-47.

Tabela 1. Kulturowe zróżnicowanie regionów świata: korelacje regionów z wymiarami kulturowymi (Schwartz, 2003)

Region	Autonomia/ Zakorzenie	Egalitaryzm/ Hierarchiczność	Harmonia/ Mistrzostwo
Europa Zachodnia	0,37**	0,54**	0,38**
Kraje anglosaskie	0,00	-0,07	-0,38**
Azja Wschodnia	-0,16+	-0,44**	-0,30*
Europa Wschodnia	0,23**	0,09	0,35**
Afryka	-0,24**	-0,16	-0,29*
Ameryka Południowa	0,11	0,18	0,03

Pozytywna korelacja oznacza, że region jest wyżej w wymiarze **Autonomii**, **Egalitaryzmu** lub **Harmonii**. Negatywna korelacja oznacza, że region jest wyżej w **Zakorzeniu**, **Hierarchiczności** lub **Mistrzostwie**.

**p<0,01; *p<0,05; +p<0,10.

wymiaru *Mistrzostwa* i *Hierarchiczności* praca jest centralną wartością życiową, gdyż jednostki są wychowywane i uczone osiągnięcia sukcesów, aktywnego kształtowania świata, a także poświęcania dla innych. W kulturach *Autonomii* i *Egalitaryzmu* praca jest sposobem realizacji własnych zainteresowań i pasji życiowych, natomiast w kulturach *Zakorzenia* i *Hierarchiczności* praca jest spostrzegana jako obowiązek społeczny, który każdy ma za zadanie wykonywać.

Międzykulturowe badania Schwartza umożliwiają porównania na poziomie uniwersalnym i stanowią punkt wyjścia do badań zmiennych specyficznych kulturowo w konkretnych kulturach. Tworzą pewien porządek, swoistą kulturową mapę świata i uświadamiają istnienie rzeczywistych różnic. Stają się przydatne w opracowywaniu m.in. modeli zarządzania firmami międzynarodowymi, treningów kompetencji międzykulturowych, właściwej polityki zagranicznej lub odpowiednich modeli edukacyjnych w szkołach wielokulturowych.

Badania wymiarów Schwartza, ale także Hofstede skupiają się przede wszystkim na poziomie narodowym, tzn. porównywaniu kultur narodowych, bez uwzględnienia specyfiki kultur regionalnych, które niekoniecznie istnieją w obszarze zakreślonym przez granice państwowe. Polska w badaniach Schwartza i replikacji badań Hofstede⁷ jest w zasadzie krajem „środka” we wszystkich wymiarach, nieuzyskującym skrajnie wysokich ani

⁷ W. Nasierowski, B. Mikula, *Culture dimensions of Polish managers*, „Organization Studies”, 1998, 19, p. 495-509.

skrajnie niskich wyników w poszczególnych wymiarach. Wyjątkowo wysoki wynik uzyskuje jedynie w wymiarze *Unikanie Niepewności* (UAI), co może być związane z trudnościami i szybkością przemian ekonomicznych lat dziewięćdziesiątych i raczej niekoniecznie z narodową cechą Polaków do unikania niepewności. Przychylam się raczej do poglądu Pawła Boskiego⁸, iż Polacy cechują się zachowaniami spontanicznymi, elastycznymi i wręcz dążą do pewnej dozy niepewności w swoim życiu. Wysoki wynik uzyskuje Polska w badaniach Schwartza w wymiarze *Zakorzenia*, co świadczy o niewątpliwym polskim przywiązaniu do tradycji i silnych więzach społecznych, co np. W krajach zachodnioeuropejskich odgrywa znacznie mniejszą rolę.

Pogranicze, jako terytorium „krańca” granicy państwowej w sposób oczywisty uświadamia istnienie wielości i różnorodności kulturowej, konieczność badania wartości i cech kulturowych poszczególnych regionów i lokalnych grup etniczno-kulturowych, a nie tylko ogólnonarodowego modelu uniwersalnej kultury danego kraju.

Zakorzenie Tatarów polskich

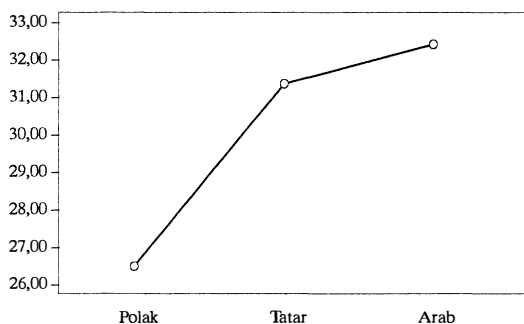
Zakorzenie jako wymiar przywiązania do tradycji i grupy może być inny wśród Polaków niż wśród Tatarów polskich. Do weryfikacji hipotezy o wyższym poziomie *Zakorzenia* Tatarów polskich posłużyłam się skonstruowanym na potrzeby badania kwestionariuszem „Wyborów kulturowych” składającym się z dwóch czynników: „wiara” i „rodzina”, mierzących preferencję wartości tradycjonalizmu kulturowego, związanych z wykładnikiem Schwartza *Zakorzenie*. Pierwszy czynnik „wiara” (9 itemów) składa się ze stwierdzeń dotyczących wiary i religijności np. „Człowiek swoim życiem oddaje cześć Bogu i dla Niego żyje”, „Wiara stanowi filar i podstawę życia człowieka” (zdania tradycyjne); „Wiara jest prywatną sprawą człowieka i nie powinna być publicznie manifestowana”, „Człowiek żyje sam dla siebie i sam jest sobie panem” (zdania modernistyczne)⁹. Drugi czynnik „rodzina” (10 itemów) składa się ze stwierdzeń dotyczących życia rodzinnego i modelu życia rodzinnego np. „Dobro rodziny jest

---

⁸ P. Boski, *Interactions, research and history embedded in Polish culture: Humanism and uncertainty non-avoidance*, [in:] *Online Readings in Psychology and Culture*, W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, D. N. Sattler (eds.), 2002, <http://www.wvu.edu/~culture>; Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington USA.

⁹ R. F. Inglehart, M. Basanez, A. Moreno, *Human Values and Beliefs: a Cross-Cultural Sourcebook*, Chicago 1998.

Wykres 1. Tradycyjne wybory kulturowe dla czynnika „wiera”

najważniejszym dążeniem człowieka”, „Rodzina służy przede wszystkim do przekazywania tradycji i wartości następnym pokoleniom” (zdania tradycyjne); „Rodzina umożliwia przede wszystkim zapewnieniu sobie lepszego bytu”, „Małżonkowie są równorzędnymi partnerami i na równi współdecydują o sprawach rodziny” (zdania modernistyczne). Rzetelność całej skali kwestionariusza mierzona za pomocą α Cronbacha wynosi $=0,73$.

Grupę badaną stanowili Polacy (N=49), Tatarzy polscy (N=49) i mieszkańcy krajów arabskich – tradycyjnie muzułmańskich (głównie Libijczycy) (N=30). Tatarzy polscy, muzułmanie żyjący na terenie Podlasia stanowią przykład grupy etnicznej zintegrowanej z kulturą polską, jednocześnie zachowującej silną odrębność religijną¹⁰. W swoim badaniu porównałam wyniki kwestionariusza „Wyborów kulturowych” Polaków i Tatarów, traktując Arabów jako grupę odniesienia. Arabowie wspólnie z Tatarami wyznają islam, kształtujący tradycyjny światopogląd¹¹. Zastanawiające jest to, czy Tatarzy dokonują wyborów zbliżonych do swoich braci w wierze, czy raczej do Polaków – sąsiadów dnia codziennego. Osoby badane pod względem wieku (M=35; SD=4,3) i wykształcenia stanowią grupę homogeniczną.

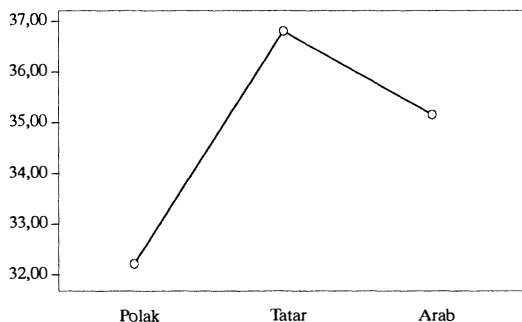
Wyniki „Wyborów kulturowych” wykazały istotne różnice dla pierwszego czynnika „wiera” $F(2,115)=21,984$; $p<0,01$. Test *post hoc* Scheffego wykazał istotne różnice dla grupy Polaków w stosunku do grupy Tatarów i grupy Arabów. Natomiast nie wykazał istotnej różnicy dla Tatarów i Libijczyków (wykres 1).

Dla drugiego czynnika „rodzina” również istnieje różnica $F(2,115)=22,123$; $p<0,01$ i test *post hoc* wykazał ją dla każdej z grup: Polaków, Tatarów i Arabów (wykres 2).

¹⁰ K. Warmińska, *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków 1999.

¹¹ R. Patai, *The Arab Mind*, New York 1983.

Wykres 2. Tradycyjne wybory kulturowe dla czynnika „rodzina”

Z powyższej analizy wynika, że Tatarzy polscy, podobnie do Arabów, są bardziej tradycyjni w swoich wyborach kulturowych: większą rolę odgrywa w ich życiu wiara oraz bardziej preferują tradycyjny model rodziny. Polacy – nie-muzułmanie dokonują wyborów bardziej modernistycznych, gdzie wiara jest sprawą prywatną i człowiek modli się tylko wtedy, gdy ma taką potrzebę, a preferowany model rodziny opiera się na modelu partnerskim. Tatarzy mimo daleko idącej integracji z kulturą polską prawdopodobnie nie przeżywają tak silnych przemian obyczajowych, charakterystycznych dla *Autonomicznego*¹² świata kultury zachodniej, zachodzących w ostatnich latach również w Polsce. W swoich wyborach kulturowych cechują się znacznie wyższym poziomem tradycjonalizmu i *Zakorzenia* kulturowego, co stawia ich w wymiarze wartości kulturowych bliżej świata arabskiego, tradycyjnie muzułmańskiego. Mimo wyników moich badań wykazujących, że Polacy preferują raczej wartości modernistyczne aniżeli tradycyjne w porównaniu do Tatarów polskich i Arabów, Polska w badaniach Schwartza umieszcza się dość wysoko w preferencji wartości wymiaru *Zakorzenie* (poszanowanie tradycji, dyscyplina wewnętrzna, umiarkowanie, szacunek wobec starszych, posłuszeństwo, pobożność – na podstawie *Schwartz Value Survey*). Świadczyć to może o tym, że kulturowe zróżnicowanie w obrębie jednego kraju (kultury narodowej) jest zbyt duże, aby dokonywać uniwersalistycznych uogólnień w postaci kulturowych wymiarów wartości, np. w ramach modelu Hofstede i Schwartza. Preferencje wartości w poszczególnych krajach występują rzeczywiście, ale

¹² S. H. Schwartz, *Mapping and Interpreting Cultural Differences around the World*, [in:] *Comparing Cultures, Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, H. Vinken, J. Soeters, P. Ester (eds.), Leiden, The Netherlands 2003.

tylko na poziomie tendencji, czyli do ok. 60% preferencji określonych wartości w badanej reprezentatywnej grupie z populacji (tzn. danego kraju).

Pogranicze kulturowe, teren współżycia osób preferujących często odmienne wartości jest symbolicznym miejscem, które szczególnie uwrażliwia i uświadamia, że uniwersalistyczna analiza kultury narodowej może okazać się zbyt dużym uogólnieniem. Faktyczne poznanie uwarunkowań i różnic międzykulturowych na poziomie ponadnarodowym powinno mieć swoje początki właśnie w miejscach wielokulturowego i faktycznie wielowiekowego współistnienia różnorodności. Podlaski tatarski Orient *Zakorzeniony* w kulturze tradycyjnej zarówno muzułmańskiej jak i polskiej może być idealnym przykładem rzeczywistego przenikania wartości kulturowych.

□